

RÁDULY JÁNOS

A LENORE-MONDA KIBÉDEN

Nemrég megjelent tanulmányában¹ Antal Árpád az Európa-szerte ismert Lenore-monda erdélyi magyar változataival foglalkozik. Örömmel nyugtázza, hogy a mondának máris féltucatnyi (közölt vagy közöletlen) erdélyi változata ismeretes, ennél fogva a további kutatás már nem mellőzheti e romániai magyar variánsokat.

Dolgozatunkban a monda négy kibédi változatának közlésével egyrészt az Antal által is igényelt „területi előfordulás körének” tágítását segítjük elő (ugyanis először adunk hírt a monda Kis-Küküllő menti előfordulásáról), másrészt pedig folklórszociológiai felmérésekkel, számok, statisztikai táblázatok segítségével próbáljuk érzékeltetni a Lenore-monda ismertségi fokát egyetlen falu, a Maros megyei Kibéd mai köztudatában.²

I

Íme a Kibéden lejegyzett szövegek:

1. *Valamikor réges-régen egy faluba a leányok jártak fonókórusba. Odamentek a legények is, szórakoztak, beszélgettek, vigadtak. A falu legszebb leánya Katica vót. Annak a szeretője a katonaságnál meghalt. Így Katica a fonókórusba örökké búsult: se nem szólott, se nem kacagott semmit. Azt mondták a többi leányok:*

— *Mér nem beszélsz, te Katica, s mér nem vigadsz velünk? Azt felelte a leány:*

— *Nekem hagyjatok békit, s ne foglalkozzatok véllem.*

Addig s addig telt az idő, hogy egyszer egy este Katica mégis félrefordult, s valakinek megszólalt. Kacagott is, beszélt is, de hiába néztek oda a fiatalok, mert csak Katicát látták.

Vót a faluban egy nyócvanöt esztendőös öregasszony, s a legények elmentek hozzá. Mondták: hogy s mint áll a dolog Katicával, s valami tanácsot adjon. Azt mondta az öregasszony:

— *Hozzátok el Katica édesanyjától a kovászkeverő fakanalat, s három likat fúrjatok reá. A visszájára fordítsátok, s nézzetek belé, mer meglásátok, hogy Katica kivel beszél.*

Úgy is csináltak: kifúrták a fakanalat, s a visszájára belenéztek. S meglátták, hogy Katica egy sárga sarkantyús, fényes huszárral beszélget. Avval visszamentek az öregasszonyhoz, s elmondták, hogy mit láttak. Az öregasszony azt javasolta, hogy amennyi fonalat fontak eddig a leányok, kössék oda a huszárnak a sarkantyújára, hogy azon a fonálnyomon nézzék meg, honnan jó és hova menyen.

Akkor el is kísérték a legények a huszárt a fonal mentin, s látták, hogy künn a pusztába van a temetője, ott egy likon bútt bé s bútt ki. Mondták Katicának:

— *Evvel ne foglalkozz, Katica, mert ez egy kísértet. Erről mondjál le, s ne foglalkozz hóttal.*

Csak nem győződött belé Katica, s fojtatta tovább a dógát. Aztán egy este azt mondta neki a huszár:

— *Hallod, Katica, én jártam hozzád eleget, udvaroltam neked, most kísérv ki te is a lakásomra.*

Abba hagyta Katica, hogy elkíséri. Mikor este lett, a huszár elindult Katicával. Egyszer elkezdi a huszár:

— *Jaj de szépen süt a hód,*

Jár egy eleven s egy hótt,

Nem félsz töllem, kicsi Katicám?

Azt mondja Katica:

— *Hogy félnék én magától,*

Kimennék a világból.

Ezt elmondották háromszor, avval ki is értek a temetőkertbe. A lik szájánál azt mondja a huszár, hogy Katica bújjon bé.

— *Bújj bé te előbb, mert te tudod az utat — mondta Katica.*

Akkor a huszár megharagudott s bébútt, de a leánynak a kötényit megragadta. Szerencsére nem vót jól felkötve, s a kötény a huszárnak a kezibe maradt. Futott a leány, a fiú utána érőbe. A falu végén egy háznál égett a lámpa, s a leány ijedtibe befutott. Ott egyedül egy öregember vót a nyújtópádon, a ravatalon. Még jobban megjedett Katica, de nem vót hova legyen el, bézárta az ajtót, s bébútt a cserepes kájha mögi. De már arra a huszár ott is vót az ajtónál. Azt mondja:

— *Nyisd ki, meghótt, a meghótnak,*

Mert elevent keresek!

Megszólal az öregember a nyújtópádon:

— *Emelem a fejemet.*

Újra mondta a huszár:

— *Nyisd ki, meghótt, a meghótnak,*

Mert elevent keresek!

Mondta az öregember:

— *Emelem a lábomot, s már le is szálltam.*

Akkor a huszár mondta megint:

— *A küszöb alatt ássál a kicsi ujjaddal likat, s én is ások, amég össze-ér a kicsi ujjunk, hogy bújjak bé.*

Kezdek ásni, s mikor éppen ért vóna össze az ujjuk, a kakas megszólalt. Rögtön az öregember visszafeküdt a nyújtópádra, a huszárból pedig lett egy nagy tűz, s nagy rikoltozással elment vissza a temetőkertbe.

Elég az hozza, hogy a leány nagy ijedten aztán hazament, s azt mondta az anyjának, apjának:

— *Én meghalok, s engem temessetek az útszélibe, ne a temetőbe. Az ajtón ki ne vigyetek, más ajtót vágjatok. A kapun se, más kaput csináljatok. Éjjelre az edényeket ne hagyjátok borogatatlan, minden edényt le kell borítani.*

Úgy is történt, meghalt a leány. Ajtót vágtak, kaput vágtak, ki is viték, s eltemették az út szélibe. Első este minden edényt leborítottak, egy cserepet úgy felejtettek a cserepes tetején, amiből ettek a macskák. Éjjél felé odament a huszár. Azt kérdezte:

— *Kapu, itt vitték ki Katicát?*

A kapu nem szólott semmit.

— *Ajtó, itt vitték ki Katicát?*

Az se szólott semmit. Akkor azt mondta:

— *Nyisd ki az ajtót, fazék, nyisd ki, lábos, nyisd ki, fedő, nyisd ki csupor!*

Egy se szólott semmit, mert le vótak mind borítva. Mikor a macskák tányérjára került a sor, az rögtön felelte:

— *Nyitom az ajtót, nyitom.*

Avval leszökött a cserepesről, s ahogy leszökött, össze is törött. Így nem vót, aki kinyissa az ajtót. Akkor a huszár egyet rikótott, lett belőle egy nagy tűz, avval elment, többet arrafelé se ment.

Elég az hozza, hogy telt, múlt az idő, s a sírból, ahova vót temetve a leány, kinőtt egy szép tulipán. Ojan gyönyörű vót, hogy senki nézetlen nem hagyta. Jött egyszer egy kirájúrfi a kocsissal, megnézte a virágot, s monta is a kocsisának:

— *Hé, állj meg! Légy szíves, azt a virágot szakítsd le, hogy tegyem a kalapomba.*

Le is szállt a kocsis, s odament a tulipánhoz, hogy szakítsa le, de nem tudta leszakítani. Kivette a bicskát s elvágta. Ahogy elvágta, rögtön vér cseppent belőle. Aztán odaadta a kirájúrfinak, s belétette a kalapjába. Így hazamentek.

Mikor estére kerültek, a kirájúrfi lefeküdt s elaludt. Éjfélkor a virág kiugrott a kalapból, átalbucskázott, s az a szép Katica lett belőle, aki vót. Odalépett az asztalhoz, s azt mondta:

— *Én elhervadok a kalapba, ha nem hagynak egy pohár bort az asztalon s egy falás kalácsot is, hogy megegyem.*

Ezt meghallotta a góc alatt egy hamujutka, aki feszt örölte a hamut. Reggel, mikor a kirájúrfi készült a templomba s szépen felőtözött, hamujutka elélépett, s csak megrázta magát: ojan hammat csinált, hogy a kirájúrfi megharagudott. Vett egy nyócágú ostort, s egyet réahúzott hamujutkára. Az megszólalt:

— *Hadd el, te kirájúrfi, mert amejik tulipán ott van a kalapodba, éjjel tizenkét órakor egyet bucskázik, s lesz belőle egy gyönyörűszép leány. Azt mondja, hogy elhervad, ha nem hagysz egy pohár bort s egy falás kalácsot az asztalon.*

Hát a következő este a kirájúrfi lefeküdt, de nem aludt el, csak úgy hallgatott magába. Tényleg tizenkét órakor a virág átalbucskázott, de akkor már az asztalon vót egy kancsó bor, egy pohár s egy fél kalács. Odament, vágott a kalácsból, s tőtött egy pohár bort. Akkor a kirájúrfi eléugrott s a leányt megölelte. Azt mondta:

— *Szívemnek szerelme, szememnek gyötrelme, én a tiéd s te az enyém!*

Azt feleli a leány:

— *Én meg vagyok nyugodva, s meg leszek elégedve, de egy kicsi baj van. Engem hét esztendeig a házból ki nem vihetsz, mert a gonoszok elrabolnak.*

Avval ez annyiba maradt, s vigyázott is, hogy a leány hét esztendeig a házba maradjon. Mikor letelt a hét esztendő, csaptak egy nagy lakodalmat, s így Katica örökösen életbe maradt.

Evvel vége a mesének.

1977. augusztus 14-én elmondta Karácsony József, 54 éves. Hozzáfüzött megjegyzése: „Mikor én legény voltam, én is jártam a fonókórusba, én vótam a fonókórus előmozdítója, hogy hova s kihez gyűljenek bé. Ezt a mesét is ott hallottam egy barátomtól. Én hamar megtanoltam, nekem ha valaki egyszer elmondott egy mesét, én azt már tudtam. Téli időbe még mostanába is el szoktam mondani. Megkérnek, hogy mondjak egy beszédet, s én mesét mondok. Magyaroktól ezt a mesét nem hallottam. Magunkféle magyar cigányok többen tudják. Egy mese menyen tizenhat ágon, tizenhatféleképpen is el lehet mondani.”

2. *Úgy vót a történet, hogy Szép Zsuzsikának a szeretője meghalt. Miután eltemették, szellem képibe járt vissza Zsuzsikához. Örökké kérdezte tőlle:*

— Félsz-e, szívem, Zsuzsikám?

Azt mondta Zsuzsika:

— Hogy félnék én magától,

Hiszen kimennék a világból.

Nem is félhetett tőlle, mer neki rendes szeretője vót.

1977. augusztus 14-én elmondta Árgyó Sándor, 53 éves. „Hosszabb vót, de már elfelejtettem. Össze kéne rakosgatni valahogy. Az én nevelőapám Szabó Péter vót, s attól hallottam. Kevésszer hallottam, mert tízéves korom óta szógalegény vótam, s így nemigen vótam otthon. Azóta a két kezemmel keresem a kenyerem.”

3. *Vót egyszer egy huszárkatonna, aki korán meghótt. Ezt a huszárkatonát a szeretője nagyon, de nagyon sajnálta, mindig csak réja gondolkozott. Egyszer aztán egy éjjel a huszárkatonna megkísértette a szeretőjit: huszárképbe elment vissza a leányhoz, s elcsalta magával. Ahogy mentek, mendégéltek a temető felé, hát a huszár mondta a leánynak:*

— A hódvilág szépen szógál,

Nem félsz töllem, édes rózsám?

Kétszer hangoztatta ezt. Akkor a leány azt mondta:

— Hogyan félnék, hogyan félnék,

A világból is kimennék.

Mikor kiértek a temetőbe, akkor nagyon megjedett a leány. S hogy mi lett vele, azt már igazán nem tudom.

1977. augusztus 16-án elmondta Simonfi Elekné Sándor Judit, 75 éves. „Leányka koromba tanoltam. Arra már nem is emlékszem, hogy kik mondták. Ez ojan ezelőtti mondás vót.”

4. *Meghótt a vőlegény, s jött vissza a szeretőjéhez, hogy csalja ki a temetőbe. Mikor mentek, akkor mondta:*

— *Jaj de szépen süt a hód,*

Menyen egy élő s egy hótt,

Félsz-e, angyalom?

A leány azt felelte:

— *Nem félek, míg téged látlak.*

Aztán nem tudom, hogy mi lett a lánnyal, meghalt-e vagy sem. Ez régi történet.

1977. szeptember 18-án elmondta Sándor Miklós, 74 éves.

Az itt bemutatott változatok közül az első már terjedelménél fogva is figyelemre méltó. Kontaminálódott szöveg: a Berze Nagy 365. *Halál-vőlegény* mondatípus és 407. *Ördögszerető* című, elég sok változatban ismert mesetípus szerencsés ötvözete.³

A másik három variáns javarészt töredék. A kontamináció nélküli „tisztá” típust képviselik, verses részeik eltérő megfogalmazásai pedig mintegy jelezni kívánják, hogy egyetlen faluban is élhettek a mondának egymástól eltérő, a közvetlen kapcsolatot bizonyos mértékben nélkülöző változatai.

II

Érdekes tanulságokat kínál a monda mai életének, a helyi hagyományban betöltött szerepének vizsgálata.

A történetet leginkább a faluban élő magyar ajkú cigányok ismerik. Sőt, bizvást mondhatjuk, hogy a cigányság szóbeli hagyománykincsében ma is alakuló-változó életet él, vagyis az aktív mesekészlet egyik legismertebb darabja. Ezért indokoltnak találtuk, hogy a monda cigányok közötti gyakoriságáról külön felmérést végezzünk.

A faluban élő cigányok száma 120 körül mozog. Közülük kikérdeztünk száz személyt, vagyis — a kisgyermeket leszámítva — mindenkit megvallattunk.

Első táblázatunk a kikérdezettek számát mutatja, életkor és nem szerint csoportosítva:

Életkor	Férfi	Nő	Összesen
8—15 éves	14	16	30
16—30 éves	13	12	25
31—50 éves	14	11	25
50 fölött	9	11	20
Összesen	50	50	100

A monda ismertségi fokára vonatkozó adatokat a következő kimutatónk összegezi:

Életkor	Tudják		Hallottak róla		Nem hallottak róla	
	férfi	nő	férfi	nő	férfi	nő
8—15 éves	2	2	5	8	7	6
16—30 éves	5	3	5	6	2	4
31—50 éves	7	6	3	6	2	1
50 fölött	4	5	5	3	–	3
Összesen	18	16	18	23	11	14

Százalékban kifejezve, a férfiakat és nőket együvé számítva:

Tudják	Hallottak róla	Nem hallottak róla
34 (34%)	41 (41%)	25 (25%)

A kibédi magyar ajkú cigányság nagy hagyományőrző szerepéről, kivételes balladaismeretéről korábban is hírt adtunk.⁴ A Lenore-monda kapcsán most ismét bebizonyosodott, hogy olyan folklóralkotást tartottak fenn, amelyet székely falustársaik jórészt már elfeledtek. A mesemondás szokása náluk ma is igen erős és eleven: a hosszú téli estéken főleg ezzel töltik az időt. Gyakorlott mesemondóik vannak, akiknek egyéni repertoárjában a régi varázsmesék pazar gazdagságával találkozunk. Az *Ördögszerető* mesetípust például gyermekektől aggastyánokig nagyon sokan ismerik. E mesének szép és formás kibédi változatát már nyomtatásban is közzétettük, az ugyancsak magyar ajkú cigány Nagy Gergely után.⁵ A 34 adatközlő közt, aki a Lenore-mondát a hagyományból tudja, mindössze egyet találtunk, aki nem az *Ördögszerető* mesetípusba ágyazva mondta el (1. 2. változatunkat). A kibédi cigányoknál tehát az *Ördögszerető* meséje kikristályosodott, tiszta formában is, de a Lenore-mondával kontaminálódott formában is megtalálható, a Lenore-monda viszont önálló alakban már alig fordul elő.

Merőben más a helyzet a falu lakosságának zömét kitevő magyaroknál. (A 223 lapon lévő I. táblázat a kikérdezettek számát összesíti.)

Az 1977-es népszámlálás szerint Kibéd állandó lakosságának száma 2040. Ha ebből levonjuk a külön kikérdezett cigányok és a 8 éven aluli gyermekek számát, akkor a 600 kikérdezett személy a felnőtt lakosságnak csaknem a felét alkotja, következésképp a nyert adatok a falura jellemzőek és érvényesek.

Életkor	Férfi	Nő	Összesen
8—15 éves	75	75	150
16—30 éves	75	75	150
31—50 éves	75	75	150
50 fölött	75	75	150
Összesen	300	300	600

Lássuk a monda ismertségéről összeállított táblázatot:

Életkor	Tudják		Hallottak róla		Nem hallottak róla	
	férfi	nő	férfi	nő	férfi	nő
8—15 éves	–	–	1	–	74	75
16—30 éves	–	–	3	2	72	73
31—50 éves	–	–	5	4	70	71
50 fölött	1	1	7	6	67	68
Összesen	1	1	16	12	283	287

Százalékba átszámítva:

Tudják	Hallottak róla	Nem hallottak róla
2 (0,3%)	28 (4,3%)	570 (95%)

A mondát tehát a 600 kikérdezett közül mindössze ketten ismerik, egy férfi meg egy nő. Mindkettő hetven éven felüli öreg, a történetet gyermekkoruk óta egyszer sem mondták el, másoktól is alig hallották; passzív készletként tartották fenn, most is csak a gyűjtő kérdezősködései közben idézték föl emlékezetük mélyéből. Érdekes, hogy a történetet egyikük sem kombinálta az *Ördögszerető* mesetípussal. „Csak ennyi vót a történet” — mondták (l. 3—4. változat).

Valamivel többen vannak, akik hallottak róla (4,3%), de ezek közül is többen arra hivatkoztak, hogy a „mesét” a cigányoktól hallották. Íme például a 84 éves Madaras Elekné Orbán Sára: „Hozzánk sok cigány járt dolgozni, én szerettem őket, sok mesét történetet mondtak, akkoriban mondogatták ezt is el.”

A kikérdezettek 95%-a viszont nem hallott a mondáról, tehát minden bizonnyal már jó 50—60 évvel ezelőtt a kevésbé ismert alkotások közé

tartozott. Ami a nemek szerinti megoszlást illeti, a férfi és a női adatközlők monda-ismeretében nem mutatkozik különösebb eltérés.

Összefoglalva a monda kibédi életével kapcsolatos észrevételeinket, azt mondhatjuk, hogy a faluban élő magyar ajkú cigányok körében ma is aktív, élő-alakuló-változó folklóralkotásnak számít, és egyetlen kivétel híján az *Ördögszerető* mesetípussal kontaminálódva fordul elő. Bizonyára épp ez a tény biztosította fennmaradását, máig élő népszerűségét. A székelek viszont javarészt elfelejtették, olyannyira, hogy ma már csak passzív készletként él egyik-másik öreg emlékezetében. Ismertségi köre hovatovább szűkül, mert megszűnt vagy megszűnőben van a helyi lakosság balladát, mesét termő és fenntartó régi társas életmódja.

Érdeemes volna másutt is a monda nyomába szegődni, hiszen Erdélyszerte nagy fehér foltok jelzik az eddigi gyűjtőmunka hézagosságát és rapszodikus voltát.

JEGYZETEK

¹ Antal Árpád: *A Lenore-monda az erdélyi magyar folklórban*. NyIrK. XXI(1977). 94—100. — Ráduly tanulmányának lezárása után újabb adatok Faragó Józseftől: *A halott testvér balladája = Balladák földjén*. Válogatott tanulmányok, cikkek. Bukarest 1977. 487—501.

² A folklórszociológiai fölmérések módszeréről és eredményeiről bővebben Faragó József—Ráduly János: *A népballadák Kibéd mai köztudatában* = Faragó, i.m. 328—342. Ráduly János: *Több népköltészeti műfajmonográfiát!* Művelődés XXVIII(1975). 10. sz. 19—20. Faragó József: *Magyardécsei bölcsődalok = ND 1976* 133—141.

³ Berze Nagy János: *Magyar népmesetípusok*. Pécs 1957. I. 484—487. és 558—566.

⁴ *Kibédi népballadák*. Gyűjtötte, bevezetővel és jegyzetekkel ellátta Ráduly János. Bukarest 1975.

⁵ *Nagyapó mesefája*, 3. Bukarest 1973. 32—36. *Szép Zsuzsika*.